چیرۆکی کوردی و کێشەکانی لە دیدی نوسەرانەوە

چیرۆك یەكێكە لە ژانرە گرنگەكانی ئەدەب و یەكێكیشە لە كۆنترین بوارەكانی نوسین، لە كورترین پێناسەی ئەم ژانرەدا، گێڕانەوەی بابەتێكە لە كورترین ماوەدا. بۆ قسەكردن لەسەر چیرۆكی كوردی و كێشەكانی ئەم دیدارانەمان لەگەڵ چەند چیرۆك نوسێكدا ئەنجامدا.
ئامادەکردنی تەوەر: شاخەوان سدیق ....

نوسەرو وەرگێڕ: ڕەوف بێگەرد

ئەو گۆڕانە بەرچاوانەی کە لە ماوەی ساڵانی ڕابردوودا لە چیرۆکی کوردیدا ڕویانداوە چین؟ لە چیرۆکی (لەخەوما)ی (جەمیل سائیب)ەوە تا ئەمڕۆ. هەم لە ڕووی تێکست و تێماو ماناوە، هەم لە ڕووی تەکنیك و گێڕانەوەوە؟

ڕەووف بێگەرد/ ئەو گۆڕانەی باسی لێوە دەکەیت کارێکی حەتمیە. چونکە سەدەیەك تەمەن نەك بۆ ژانرێکی ئەدەبی، بەڵکوو بۆ سەرجەم پرۆسەی مەعریفی زۆرە، بەتایبەتی دوای ئەو ئاڵ و گۆڕە خێرایەی لەدوای هەردوو جەنگە جیهانیەکەوە هاتنە گۆڕێ و بوون بە هۆی گۆڕینی گەلێك سیستم و تەنانەت ئەو بەها کۆمەڵایەتیانەیش تا ڕادەیەکی زۆر بەسەر ئەقڵ و هزری کۆمەڵگای مرۆڤایەتیەوە هێلانەی نەمریی بۆ خۆی چێ کردبوو. هیچ شوێنێکی چەپەك و تەریکی سەر ئەم ئەستێرەیە نەمایەوە کاریگەریەکانی ئەو تراژیدیا سامناکەیان بەرنەکەوێت و دەست لە یەخەی گەلێك لە بەهای چەق بەستوو بەرنەدەن. بەلای منەوە چیرۆکی لەخەوماکەی جەمیل سایب بۆ ئەو سەردەمە کارێکی دیار و ناوازەیە، ئەمەم لە زۆر دیمانەی تردا وتوە. چونکە جگە لەوەی یەکەم چیرۆکی کوردیە، یەکەم هەنگاوی ئەدەبیی نووسینی پەخشانیشە کە بە ڕەخنە دەست پێ بکات. نووسەرەکەی بوێرانە لە شان و شکۆیەکی پێ لە خەوشی و کەلێنی سیاسەت بدات کە لە ڕێگای گەندەڵیەوە پیادە کراوە و جەماوەر لە سایەیدا جگە لە برسیەتی و ئاسایش نەدیوی و لە دەرگای جل خوارنەدان هیچی نەچنیوەتەوە. من هەمیشە ئەوە بە شەرەفی چیرۆکی کوردی دەزانم کە لە نێو گەرداوی سیاسی و ئاپوورەیەکی بێ جەمسەر و تابۆیەکی سەپێنراودا دەنگ

هە□ب□□ت و تا□□کان بلەرزێنێت. دوای لە خەوما چیرۆك و گێرانەوەکان ئاقاری تریان لەبەرگرت کە تا رادەیەکی زۆر چاولێکەریی مۆدێلێکی ئایدیۆلۆژی نوێ بوو کە نەك تەنیا کۆمەڵگای کوردی، بەڵکوو سەرجەم کۆمەڵگاکانی تریشی گرتەوە. بابەتەکان زیاتربوون بە ململانێی چینایەتی کە لە زەبر و زەنگی دەرەبەگ و خاوەن زەویی لەلایەك و، بەرەنگاربوونەوەی جوتیار و پاڵە لەلاکەی ترەوە سەرچاوەی دەگرت (زۆربەی ئەو چیرۆکانە لە یەکتر دەچوون، چونکە هەر لە سەرەتاوە خوێنەر دەیزانی سەرچاوەی کێشەکە چیە و کارەکتەرەکانی لەکوێدا خۆدەبیننەوە) جگە لەوەی زمانی گێڕانەوە حیکایەت خوانی دوور لە تەکنیك و شێوازە هونەریەکانی گێڕانەوە بوون.

بەڵام بەهۆی دەرکەوتنی گ□قاری گەلاوێژەوە (١٩٣٩ – ١٩٤٩) لەژێر کاریگەری ئەو وەرگێڕانەکەمانەدا کە لە ئەدەبی ئەوروپاوە دەکرا، وردەوردە چیرۆکی کورت شەقڵی تایبەتی خۆی گرت، بوو بە ئەدەبێك ستایڵ و تایبەتمەندیی خۆی بدۆزێتەوە و لەو قاوغە تەنگەبەرەیش دەربچێت کە ناوەرۆك و بابەتیان قۆرخ کردبوو. بابەتی خۆشەویستی، کێشەی نەتەوایەتی، تاکەتاکە ئاوڕدانەوە کە خولیاکانی تاك بوون بە کەرەسەی چیرۆك. من وادەزانم گۆڕانی بنەڕەتی بەسەر فۆرم و بابەتی چیرۆکی کوردیدا لە سەرەتای ساڵانی حەفتای سەدەی ڕابردووەوە دەست پێ دەکات. بەتایبەتی دوای گۆڕانێکی سیاسی کە بواری بڵاوکردنەوەی فراوانترکرد و پەنجەرەیەکی لەسەر بیری ئازاد و گەڕان و سووسەکردنی نوێ کردەوە. لەم سۆنگەوەیەوە، کۆمەڵێك چیرۆکنووس هاتنە ناو کایەکەوە کە تاڕادەیەك کاریگەریەتی ڕاستەوخۆی ئەدەبی ئەوروپایان لەسەربوو.

بەتایبەتی کە توانیان بابەتە تەقلیدیەکان و شێوازە حیکایەت خوانیەکەی جاران ئافەرۆز بکەن. ئەگەرچی ئەم شەپۆلە هەندێکی شڵەژاند، و هەندێکیش بەرهەڵستیان کرد چونکە هەموو مۆدێلێکی تازە زوو هەرس ناکرێت، بەتایبەتیی ئەوانەی نەیاندەتوانی بەشێوازی تازە بنووسن و، هەندێك لەو ڕەخنەگرانەیش کە بە ناوی (قوتابخانەی ڕیالیزمی سوسیالستەوە) شەڕی ئایدیۆلۆژیان دەفرۆشت و لەگەڵ بابەتە تازەکان و شێوازی نووسینەکاندا وێك نەدەهاتن و خۆیشیان پێی نامۆ بوون. ئەم شەپۆلە تا ڕادەیەکی زۆر بایەخی بە مر□ق دەدا وەك خۆی و ئەو دەوروبەرەی مەودای بیرکردنەوە و حاڵەتە سایکۆلۆژیەکەی تیا دروست کردوە. بەتایبەتیش گەڕان بەدوای ئەو کەسە پەراوێزخراوانەدا کە کۆمەڵ لێی بەرپرسیارە و خۆیشی فەرامۆشی کردون. لای ئەم جۆرە چیرۆکنووسانە کێشەی تاکەکانی کۆمەڵ کێشەی تەواویی کۆمەڵگایە

چونکە بەرهەمی خۆیەتی.

هەبوو. ئەمە بەرەنجامی سیاسەتی پڕ لە ستەم کارانەی دوژمنانی ئازادی و خەون و خەمەکانی گەلی کوردستان بوو کە نیمچە هەڵوێستێکیان لە دژی ئەنجامدا. چیرۆکی ئێستامان، بەتایبەتی لای نەوەیەکی نوێ کە بەرهەم گەلێکی جۆراوجۆری لەبەردەستایە و توانیویەتی شارەزاییەکی باش لە کلتور و ئەدەبی ئەوروپا و ئەمریکای لاتین و شوێنەباڵاکانی تر وەربگرێت. بێگومان ڕۆحێکی تازە و زیندووتری بە چیرۆك داوە. دیارە پێڵێن کردنی ئەو کارانە لە ئێستادا زەحمەتە. پێویستی بە کۆڕ و سیمینار و پسپۆڕ گەلێك هەیە کە شارەزاییەکی تەواویان لەسەر ئەدەبی چیرۆك هەبێت و بتوانن بە ڕەهەندێکی جیاواز لە جاران ئەنجامگیری بکەن. ئەمەیش بۆ ئەم سەردەمە کارێکی ئەستەم نییە.

چیرۆکنووس: ئارامی کاکەی فەلاح

پرسیار: زۆر جار باس لەوە دەکرێت، نووسەری چیرۆکی کوردی زیاتر بابەت و ناوەڕۆکی تێکستەکەی بۆ گرنگە تا تەکنیك و کەمتر بەلای تەکنیکی نوێ و دۆزینەوەی شێوازی جیای گێڕانەوەدا دەگەڕێ، تا چەند ئەم بۆچوونە ڕاستە؟ ئایا چیرۆکی ئێستای کوردی خاوەنی تەکنیکی نوێ و بەهێزە بۆ گێڕانەوە؟

ئارام کاکەی فەلاح/ بۆ ئەوەی وەڵامی ئەم پرسیارە بدەینەوە باشترە کەمێك باسی تەکنیك و فۆرم و گۆشەنیگاو شێوازی گێڕانەوە بکەین کە لای ئێمەی خۆرهەڵاتی و کورد هەموو ئەمانە بە ناڕۆشنی ماونەتەوە و کاتێکیش خوێنەرێکی کورد (لێرەدا مەبەستم باشەکەشیانە) تێکستێکی دەکەوێتە بەر چاو ئەوا لە باسکردنی زمان زیاتر هیچی تری پێ نییە و لە بارەی زمانیشەوە ڕستەی وەك : کورد وا ناڵێ‌ی یان ئەم وشەیە بێگانەیە و هەموو هەڵدەستن خۆیان لێ دەبێتە مامۆستای زمان، گەر ڕۆی هەڵە کرد و کەوتە ناو ئەو زەوییانەی بە مین چنراون و لە جیاتی زمانی ، پێنووسەکەی تەتەڵەی کردو باسێکی تەکنیکی کرد بە بۆ ئەوەی بە تەنها یەك ڕستە باسی تەکنیکمان بۆ بکات یان پێناسەیەکی کورتمان بداتێ کە ئەو لەو بارەوە چۆن بیردەکاتەوە، ئەوا هەر لەم هەفتەیەدا دوو ڕستەی کۆمیدیم بەرچاو کەوت وەك ئەم چیرۆکە بە تەکنیکێکی زۆر سادەو جوان نووسراوە، یان ڕستەیەکی تری وەك: لە ڕووی تەکنیکییەوە چێتە قووڵایی سایکۆلۆژییەوە، ڕستەی وا پێکەنیناویی کە تەواو بێئاگایی مرۆڤی ئێمە پیشان دەدات و لە هەمان کاتدا نەوسنێتی بۆ قسەکردن لەبارەی ئەو شتانەی کە هیچی لێ

نازانێ. لە بارەی تەکنیك وفۆڕم و شێوازی گێڕانەوەی تێکستێکدا سێ پرسیاری سەرەکیی دەبێ ئامادە بێت و هەر سێ پرسیارەکەش بەسەر چەند لقی جیا جیادا دابەش دەبن.

پرسیاری یەکەم ئەوەیە: ئەوە کێیە لەناو تێکستەکەدا دەگێڕێتەوە؟ پرسیاری دووەمیش ئەوەیە ئەوەی دەگێڕێتەوە چەند دەزانێت لەبارەی ئەوەی دەیگێڕێتەوە؟ پرسیاری سێیەمیش لە چ گۆشەنیگایەکەوە دەگێڕدرێتەوە؟ با جارێ بێینە سەر پرسیاری یەکەم و وەڵامی بدەینەوە: کە ئەمەش بەسەر چەند لقێکدا دابەش دەبێ و یەکێکیان ئەوەی دەیگێڕێتەوە نووسەرەکە خۆیەتی، بەو مانایەی نووسەرەکە خۆی دێت و بەسەرهاتەکەمان بۆ دەگێڕێتەوە وەك بۆ نموونە دۆنیشۆتی سێرڤانتس(١٦٠٥) کە بەم شێوەیە دەست پێ دەکات: لە دێیەك لە لامانشا، کە من نامەوێ ناوەکەی بێنم لە کاتێکی زۆر دووریش نا، یان دانتی بە ئیتاڵییەکەی لە دیڤینە کۆمیدییە، خوداوەندی کۆمیدی کە کاری زۆری کردە سەر نووسەرانی وەك جەیمس جۆیس و تێ سێ ئیلیۆت ولیام بلاك.

لقی دووەم کاتێ ئەوەی دەگێڕێتەوە یەکێك لە کاراکتەرەکانی چیرۆکەکەن کە زۆربەی زۆری رۆمان چیرۆکی پێ نووسراوە بۆ نموونە دوکتۆرێك لە دێیەکدا کافکا (١٩٢٢)، من لە دوودڵییەکی گەورەدا بووم، دەبوایە سەفەرێکی زۆر خێرا بکەم. یان ئێوارەی پەروانەی بەختیار عەلی ١٩٩٧ کە بەم شێوەیە دەست پێ دەکات: من (خەندانی چکۆلە) چەندین ساڵ لەمەو بەر هەموو ئەو رووداوە سەیرانە ژیام…. یان لقی سێیەم هەر نووسەر دەیگێڕێتەوە بەڵام خۆی ون دەکات؟ بۆ نموونە کە دەڵێ ئەم چیرۆکەمان هەرچەندە چیرۆکە بەڵام لە ڕاستیدا رووی داوە. یان لقی چوار وەك چۆن پەپوولەیەك لە لقێکەوە دەچێ بۆ لقێکی تر، تێکستەکەش بریتیە لە تۆمارکردنی چەند رووداوێك لە چەند شوێنی جیاواز وەك بۆ نموونە چیرۆکی دزینی خەونەکان یان من و کامێراکەم. پرسیاری دووەم : ئەوەی دەگێڕێتەوە چەند دەزانێ؟ ئەمەش دیسانەوە دەکرێ بەسەر چەند لقێکدا دابەش بێت. یەکەم ئەوەی هەموو شتێ دەزانێ نموونەی ئەمەش دۆنکیشۆت. لێرەدا گێڕەڕەوە بە ئارەزووی خۆی بە فلاش باك دەچێتەوە بۆ دواوە بۆ کاتی ڕابردوو بە فلاش فۆروارد دەچێتە پێشەوە بۆ داهاتووی دوورو نزیك.

لێرەدا ناراتووردەتوانێت بە ئارەزووی خۆی بە ڕاستەوخۆ لەگەڵ خوێنەردا قسەبکات، دەتوانێ چی بەخەیاڵدا بێ، بیڵێت.زۆربەی زۆری رۆمانەکانی سەدەی شازدەو سەدەی حەڤدەو هەژدە بەم جۆرە شێوازە نووسراون. هەر لە تۆماس هاردییەوە تا هێنری فاڵێدینگز، بۆ سەلما

لاگەرلیۆفی سویدی و زۆربەی کورتە چیرۆکەکانی چێخەف. دووم دانە هەر وەك ئەو پەپوولەیەی باسم کرد کە تۆمار کردنی چەند رووداوێك لە چەند کاتێکی جیاوازدا، سێیەم ئەوەی دەگێڕێتەوە دەزانێ کە یەکی لە کاراکتەرەکان دەزانێ، وەك بۆ نموونە ١٩٨٤ ی جۆرج ئۆرێڵ، لێرەدا گێڕەرەوە دەزانێ کە ویستۆن سمپ چی دەزانێ بەڵام کەسی تر ئەمە نازانێ.
چوارەم ئەوەی یەکێ لە کاراکتەرەکان دەزانێ کە ئەوانی تر چی دەزانن بۆ نموونە غەریب ڕیکۆرد لە نووسینەوەی دێکدا چونکە زانیاری زۆری پێ دەگات لەوانی ترەوە. پێنجەم دانە ئەوەی دەیزانێ زۆر سنوور دارە ئەمەش بۆ شاردنەوەی زۆری ئەو زانیاریيانە لە خوێنەر وەك نموونەی زۆربەی ڕۆمانەکانی ئاگاپا کریستی. لەمەدا گێڕەرەوە ناتوانێ زۆر شت ئاشکرا بکات، بۆیە خوێنەر زۆر زانیاری چنگ ناکەوێت. جاری وا هەیە هێندە سنووردارە کە ئێمەی خوێنەر تەنها لە خەیاڵ و ئەگەری بۆچوون و مۆنۆلۆژو شڵەژانی دەروونی کاراکتەرە سەرەکییەکەوە زانیارییەکی کەممان دەست دەکەوێ وەك لە تێکستەکانی هێنری جەیمس و جەیمس جۆیس و فرجینا ولف وەك مۆنۆلۆژی ناوەکی کە دوایی هەر لای خودی جەیمس جۆیس دەبێتە شەپۆلی هۆش و ئەو وێنە گرنگەی ناوەوەی مرۆقمان بۆ ئاشکرا دەکات بە بەرجەستە بوونی نەخۆشی سەختی دەروونی کە بێگومان سەرەتاکانی ئەم شەپۆلە لای دۆستۆیێفسکی دەبینینەوە بە تایبەتی لە تاوان و سزا دا.

بەڵام لای جەیمس جۆیس لە ڕۆمانی ئۆدیسیۆس (١٩٢٢) کە یەکێ لە کاراکتەرەکان لە کۆتاییدا بە پەنجا لاپەڕە بە تەنها مۆنۆلۆژ کۆتایی بە ڕۆمانەکە دێنێت. لێرەدا من دەتوانم لقی شەشەم بۆ زۆربەی نووسەرە کوردەکان بکەمەوە ئەویش بەوەی نە هیچ بە خوێنەر دەڵێت و نەهیچیش دەزانێ واش دەزانێ هەموو شتێ دەزانێت. ئێستا دێینە سەر سێیەم پرسیار ئەویش وەك وتم لە چ گۆشە نیگایەکەوە دەگێڕیتەوە؟ یان کێ رووداوەکە دەبینێ؟ ئەمیش دەبێتە چەند لقێك و یەکێکیان گۆشەنیگای دەرەکی وەك کەسی سێیەمی وەك (ئەو یان ئەوان)، یان گۆشەنیگای ناوەکی وەك ڕاناوی یەکەمی من وەك لە هەندێ لە چیرۆکەکانی ئێلیس مۆنرۆ. ئەمەش کە تا ئێستا من باسم کردووە هیچیان تەکنیك نین و کە لە حەفتا و هەشتاکان دا بەم جۆرەیان دەوت تەکنیك ئێستاش زۆربەی خوێنەرو نووسەران ئەو تێگەیشتنەیان هەیە، لەم سێ پرسیارەوە کە کردم تێ دێیت و تەکنیکی چیرۆك و ڕۆمان بۆ تێکستەکەت هەڵدەبژێری و لە تێکەڵییەك لەم سێ پرسیارە دروستی دەکەیت. وەك وتم ئەمانە تەکنیك نیین بەڵکو فۆرمی کەسایەتین لە ناو تێکستەکاندا، تەکنیك بریتیە لەو هێزەی کە دەبێتە ڕێخەرو

دابەشکردنی رۆڵ وکەسایەتی و دیمەن و رووداوەکانی ناو چیرۆك و رۆمان تا هارمۆنییەك بدات بە گێڕانەوە.تۆ قەت ناتوانی پێش ئەوەی بنووسیت بڵێیت من ئەو تەکنیکە هەڵدەبژێرم چونکە نووسەر ناتوانێ تەکنیك هەڵبژێرێت بەڵکو پێویستی ڕۆمان و چیرۆکەکەیە دەیسەپێنێ بەسەرتا، بۆ نموونە گەر کاراکتەرەکانی تۆ لەو گۆشەنیگایەوە قسە بکەن کە زانیاری کەمیان هەبێت و لە هەمان کاتدا نووسەر خۆی زۆر بەشداری نەکات و نەبێتە دەمڕاستیان، ئەوا لێرەدا تۆ پێویستت بە تەکنیکی فرەدەنگی دەبێت تا بە هۆی هەموویانەوە بتوانی چیرۆکەکەت بگێڕیتەوە، کە لێرەدا تۆوی فرەدەنگی لە فرەکەسایەتی ناو یەك کەسایەتییەوە، لە فرەدەنگی ناو یەك دەنگەوە لای دۆستۆێفسکی دەدۆزمەوە کە دوایی گەشەدەکات و دەبێتە تەکنیکێکی تازە بۆ نووسەرانی مۆدێرن، لای خۆشمان رۆمانی مەرگی تاقانەی دووەمی بەختیار عەلی لای من نموونەیەکی جوانی ئەم جۆرە تەکنیکەیە کە کۆمەڵێك کەسایەتی هەریەکەیان هەڵدەستن بە گێڕانەوەی بەشێك لە چیرۆکێکی درێژ کە هەریەکە لەو دەنگانە بەشێکی کەمی زانیاری دەداتە خوێنەر و بە هەموویان هەموو تابلۆکە بۆ خوێنەر تەواو دەکەن. هەر بۆیە بۆ نموونە ئەو تەکنیکەی لای پامۆك لە رۆمانی (من ناوم سوورەیە)، کاتێك زەیتوون قسە دەکات، مردن، درەخت، ئەسپ بەناوی خۆیانەوە قسەدەکەن ، دەیگەڕێنمەوە بۆ رۆمانی کێڵگەی ئاژەڵانی جۆرج ئۆرویڵ.

بۆ دوودڵی دەزانم سەرچاوەکەی لەوێوەیە، هەر بۆیە وا بە جوانی و ئاسانیش دەچێتە ناو شیعری شێرکۆ بێکەسەوە، کە کاتێ درەخت قسە دەکات، کۆتر ، دار ، مەل ، شاخ، باخ قسەدەکەن.بۆیە گەر بۆ نموونە تۆ کەسایەتی سەرەکیت هەموو شتێکی بزانیبایە و بیگەێنایەتە خوێنەر لەم بارەدا تۆ قەت پێویستت بە فرەدەنگی نەدەبوو، من لێرەدا دەمتوانی چەندەها لاپەڕەی تر لەسەر تەکنیك بۆ نموونە لە نیگای فۆرمالیستە رووسەکان و دەقی کراوەی ئیمپرتۆ ئیکۆ و فۆرمەکانی رۆمان لای ستێفان بیۆرك و تەکنیك لای پامۆك و مۆراکامی درێژەم بە باسەکەم بدایە و هەندێ تیشکم بخستایەتە سەر تەکنیك کە لە چیرۆکەکانی مندا هەیە، بە تایبەتی چیرۆکی باوکی ناو تەلەفۆن و هەر سێ بەشەکەی نووسینەوەی دڵك من و کامیراکەم و زۆربەی چیرۆکەکانی تریشم بەڵام لیرەدا دەوەستم، بۆ ئەوەی باسەکەم روونتر بکەمەوە دەڵێم کە تەکنیك لە ڕێخستنی ماڵێك دەچێ کە جارێ شت و مەکت نەخستۆتە شوێنی خۆی و هەر جارەی رێکی دەخەیتەوە و بە جۆری جیاواز پێشانی دەدەیت، لێرەدا تەکنیك تەواو لەو کچە بەسەلیقە و زەوق جوانە دەچێت کەوا دەکات ژوورەکان لەگەڵ یەکدا هارمۆنییەکیان

هەبێت و ڕەنگەکانی یەك ژووریش لەگەڵ یەکدا بگونجێن پەردەکەی لە فەرشەکەو فەرشەکەی لە قەنەفەو کورسییەکان بچێت، تەکنیك لێرەدا شتێك نییە شاردراوە بێت یان بۆ تەم و مژ دروست کردن بەکار بێت بەڵکو دەبێ لەدووری دوورەوە ببینرێت. بۆیە لێرەدا هیچ نووسەرێکی جیهانی نییە چیرۆك و رۆمان بەبێ تەکنیك بنووسێت هەندێ لە نووسەری خەیاڵپڵاوی کورد نەبێت. کە چیرۆکێك دەنووسێت و ناوی لێ دەنێت ئەزموون، کە کتێبی وەرگێڕدراو بە کتێبی خودی خۆی تەماشاو مامەڵە دەکات و لەکاتی بڵاوکردنەوەیدا ئیمزای لەسەر دەکات.

رۆمان وەردەگێرێت و خۆی لێ دەبێتە رۆمان نووس. لەولاشەوە ئەم بارە ناهەموارە خوێنەرێك دروست دەکات کە هێزی ڕەخنەو زەوق و چێژی خوێندنەوەی لاواز دەبێت و بەرە بەرە نامێنێت و زیاتر بیر لە پڕکردنی ورگی دەکاتەوە تا پڕکردنی مێشکی بە کتێبی جوان. دواجار من زۆر گومانم لەوەشە کە چیرۆکی کوردی ناوەڕۆکی بەلاوە گرنگ بێت، من زۆر بەدەگمەن چیرۆکێکی جوانم بەرچاو دەکەوێ، لەدوای دووهەزارەوە تا ئیستا کەسێکم نەبینیووە بە جددی بێتە پێشەوەو بیەوێ هەموو ژیانی بۆ چیرۆك تەرخان بکات، ئەوەی هەیە هەر قیژە قیژو خۆبردنەپێشەوەی درێژنانەیەو هیچی تر، وەهمی نوسین و نووسەربوونە نەك نووسینی ڕاستەقینەو نووسەری ڕاستەقینە. ماوەیەك دێ و تەپ و تۆزێك دەکات ئیتر دەڕوات. بەڵام هەندێ گەنج هەن من زۆر دڵم پێیان خۆشەو هەست دەکەم ڕەنگە ئەوان بتوانن شتێ بکەن، بابزانین چۆن دەبێ.

نوسەرو وەرگێڕ: ئەحەمەدی مەلا

پ/ زۆرجار باس لەوە دەکرێت نوسینی چیرۆك مەشقە بۆ نوسینی ڕۆمان، یان پشووە لە نێوان نوسینی ڕۆمانێك بۆ ڕۆمانێکی تر، تا چەند ئەم بۆ چونە ڕاستە، ئایا ئەوەی چیرۆك دەنوسێت دەتوانێت ڕۆمانیش بنوسێت، یان بە پێچەوانەوە؟

ئەحەمەدی مەلا / بە بڕوای من نابێ بەوجۆرە سەیری کورتە چیرۆك بکەین، نەك لەبەر ئەوەی لە رۆمان کورترە، دەبێ وەکو مەشق و خۆراهێنانی سەیری بکەین، بەڵکو بنەژەنرێکی دیکەیە، خەسڵەتگەلێکی دیکەی هەیە کە لە رۆمان جیای دەکاتەوە: داڕشتن، سیستەمی کەسایەتییەکان، چڕیی، نەبوونی حەکایەتی لاوەکیی، هتد. مەرج نییە ئەوەی بەسەر نووسینی کورتە چیرۆکدا زاڵ بێ، بتوانێ رۆمانیش بنووسێ یا بە پێچەوانەوە. لەهەموو بارێکدا، کورتە چیرۆکیش داهێنانێکی ئەدەبییە.

پ/ زۆر جار باس لەوە دەکرێت، نوسەری چیرۆکی کوردی زیاتر بابەت و ناوەڕۆکی تێکستەکەی بۆ گرنگە تا تەکنیك و کەمتر بەلای تەکنیکی نوێ و دۆزینەوەی شێوازی جیای گێڕانەوەدا دەگەڕێت، تا چەند ئەم بۆچونە ڕاستە، ئایا چیرۆکی ئێستای کوردی خاوەنی تکنیکێکی نوێ و بەهێزە بۆ گێڕانەوە؟

ئەحەمەدی مەلا / تەکنیك دەبێ لەگەڵ شێوازدا ئاوێتە بووبێتن، ئەم ئاوێتەبوونەش لە خزمەتی بابەتەکە تەواو بێ، بە واتایەکی دیکە، بابەت بە دوای زمان و تەکنیکی خۆی دەگەڕێ. کاتێك، چیرۆکێك گوزارشت لە بابەتێکی سایکلۆژی بکات، ئەو دەم پێویستمان بە مۆنۆلۆگ و زمانی ناوەکیی و
چڕبوونەوە دەبێ بۆ ناخی کەسەکان، کاتێك بابەت پەیوەندیی بە درامێکی دەرەکی دەبێ، ئەو دەم، بە شێوەیەکی دیکە، ڕەنگە دیالۆگی زیاتر، یا وەسفی زیاتر هەڵبگرێ. هەروەها رستە، یا پەرەگرافی کۆتایی، کە بە فەڕەنسیی پێی دەگوترێ ”chute“ دەبێ بە شێوەیەکی بەهێز بێ. بۆ نموونە، دوا وشەی یەکێك لە چیرۆکەکانی مارکێز، ” ئەو سەرهەنگەی کە نامەی بە دەست ناگا“ زۆر بە هێز، کۆتایی بە چیرۆك/ ڕۆمانەکەی دەهێنێ. بۆیە، کێشەی زمان و تەکنیك و شێواز دەبێ لە هەمەئاهەنگیی دابن.

چیرۆکنووس: فاروق هۆمەر

چیرۆکی کوردی لە ئیستادا لە کوێی چیرۆکی جیهانیدایە ؟ ئایا ئەدەبی کوردی خاوەنی تاموبۆنی چیرۆکی تایبەت بە خۆیەتی ؟

فاروق هۆمەر/ من بە تەماشاکردنی ئەو پرسیارە تووشی ڕاچڵەکینێکی گەورەبووم . بەتایبەتی سەبارەت بە بەشی یەکەمی پرسیارەکە، هەستم بەو لەخۆباییبوونە گەورەیە کرد کە خۆی لە پشتی ئەو پرسیارەوە حەشارداوە . چیرۆك لە هەر شوێنێکی دونیادا لە دەوری ئینسان خول دەخوا و پەیوەندییەکی زیندوویان پێکەوە هەیە . کاتێك پرسیاری چیرۆك دەکەین، کتوپڕ ئەو ئینسانەمان دێتەوە بەردەم کە لە پشتییەوە ڕاوەستاوە . چیرۆکی ئینگلیزی واتە چیرۆکی ئینسانی ئینگلیزی و ئەو شوێنەوارەی کە لێی دەژی .

چیرۆکی ئەفەریکی بەرەو ئینسانی ئەفەریکیمان دەبا و پێگەی ئینسانی ئەفەریکیش لە جیهان دا بەرەو ڕۆژگاری کۆن و ئەو سەردەمەمان دەباتەوە کە ئینسانی ئەفەریکی لەوێ دا کۆیلە بووە و لە ئەنجامی ئەو گوزەرانەوە سەدان چیرۆکی گەورەیان بەرهەمهێناوە و دواتر

چیرۆکی ئازادبوونی لە کۆیلایەتی و شکانی کۆتوبەندەکانی و دەگاتە ئەو شوێنەی کە ئینسانی ئەفەریکی ئەمرۆ بە گرفت و خەمێکی دیەوە لە جیهاندا وەستاوە کە دیارترینیان خۆی لە جەنگی برسێتییا دەبینێتەوە. چیرۆکی کوردی دەبێ هەڵگری ئەو تایبەتمەندیانە بێ کە کارەکتەری ئینسانی کوردی هەڵیگرتووە. دەبێ سەرەتا بپرسین ئینسانی کوردی لە کوێی جیهاندایە ؟ هەڵبەت چیرۆکی کوردی بەبێ ئینسانی کوردی ناچێتە ناو جیهانەوە .

چیرۆك دابڕاو نییە لە ئینسان و لەو شوێنەوارەش تیای دەژی . کاتێك لە ووشەی " ئیستا " ووردەبینەوە، دەبینین کاتێك دیاری کراوە و ئەوەمان نیشان دەدات دەبێ بەرلەوە ڕۆژگارێکی دوورودرێژ هەبووبێ چیرۆکی کوردی لەناو جیهاندابووبێ و ئێمە تەنیا پرسیار لەو ئیستایەی دەکەین کە من و تۆی تیادەژین . من وای دەبینم نە لە رابردوودا و نە لە ئیستاش دا ئینسانی کوردی لەناو جیهان دا نەژیاوە . کورد بەردەوام جیهانێکی نەدۆزراوە بووە و کوردەکان بۆ خۆشیان نازانن دەکەونە کوێی دونیاوە . چیرۆکی هەر گەلێکی ئەم دونیایە پاپەندبووە بە گێڕانەوەی خەم و ئازارەکانی خۆیانەوە . تەماشای چیرۆکی هیندی و ئیسرائیلی و ئەرمەنییەکان بکە زۆر زیرەکانە خەمەکانی خۆیان خوێندۆتەوە و سەرنجی دونیایان بۆ خۆیان ڕاکێشاوە .

ئێمەی کورد تاوەکو ئیستا نەمانتوانیوە گوزارشت لە خەم و ئازارەکانی خۆمان بکەین و نوسەرانی ئێمە خەونی چوونە ناو دونیایان نەبووە . چۆن بچینە نێو دونیاوە . کەسانێك لێرەولەوێ هەن زۆر سادە وا دەزانن وەرگێڕانی چیرۆکەکانیان بۆ سەر زمانی فارسی و عەرەبی و ئەوانی دی دەروازەیێکی زۆر باش بێت بۆ چوونە ناو کلتورە جیاوازەکانی دونیاوە و ئەو پرۆسەیە لە دونیای لێکاڵەوە زۆر بەئاسانی دەیانباتە نێو دونیایێکی فراوانتر . لەنێو کۆمەڵگای کوردی دا ڕوانینێکی تەندروستمان نییە بۆ مافە سەرەتاییەکانی ئینسان و ئەو کێشە گەورانەی هەمانە لە نەبوونی ئازادی و چەوسانەوەی نەتەوەیی تاوەکو دەگاتە بێ رێزی بە ژن و منداڵ و کەم تەماشاکردنی مرۆڤانی کەمئەندام .

کوان ئەو نوسەرانەی زۆر بە قووڵی باسیان لە گرفتەکانی ئینسانی کوردی کردووە بە هەموو خەمەکانییەوە . ئایا چیرۆکی کوردی خەمی ژنی کردۆتە خەمی خۆی یاوەخوود لە توانایدا هەبووە گرفتەکانی ژن بباتە ئاستێکی باڵاوە . ئەوە هەر باس لە مافی ئاژەڵان مەکە. بۆ نمونە رۆمانوسێکی وەك " ئانا سوئێل " رۆمانێکی هەیە بەناوی "

ڕەشەی نازدار " دەربارەی ئەسپێك دەدوێ كە دواجار ئەم ڕۆمانە لەگەڵ بڵاوبوونەوەی دا هەموو دونیای خستە ژێر كاریگەری خۆیەوە و ڕوانینی خەڵكانی دەربارەی ئاژەڵان گۆڕی . ئەم ڕۆمانە هەر بەتەنیا و بە خێرایی پڕ فرۆشترین ڕۆمانی دونیا نییە، بەڵكو ئەو پڕ ماناترین ڕۆمانی دونیاشە . لە جێگەیەك دا دەڵێ " هیچ ئاینێك نییە بەبێ خۆشەویستی . خەڵكان دەتوانن بە ئارەزووی خۆیان دەربارەی ئایینەكانیان بدوێن، بەڵام كاتێك ئایینەكان فێریان ناكات باشبن و پڕ بەزەیی بن بەرانبەر بە ئینسان و ئاژەڵان، ئەوە زۆر جێی شەرمە .. " ئێمە تا ئیستا ئەدەبێكمان بەرهەم نەهێناوە باس لە باشبوونی ئینسان بكات .

ئەدەبێك بۆی نەكرێ ئەو ئینسانە بگۆڕێت كە هاوزەمانی خۆیەتی، چۆن بۆی دەكرێت بچێتە نێو دونیاوە، ئەگەر چووش دەبێ كەڵكی چییان پێبگەیێنێت . نوسەرانی ئێمە تەنیا ڕوداو دەگێڕنەوە . من پێم سەیرە نوسەرانی ئێمە ئەدەبی هەموو جیهان دەخوێننەوە و تەماشای دونیایێك فیلمی ئێرەوئەوێی كلتورە جیاوازەكان دەكەن و لە ئەلفەوە تاوەكو یای ئەزبەر دەكەن كەچی بۆیان نەكراوە كەڵكێكی ئەوتۆی لێوەربگرن و بیكەنە ئەزمونێك بۆ ئەوەی فێری ئەوە بن چۆن دونیای خۆیانی پێ بخوێننەوە . ئەو پرسیارە گەلێك گرفتاری هەیە و بەپێی ئەو كاتەش كە تۆ بۆ منت داناوە لێرەدا جێیدەهێڵم و دەربارەی تاموبۆنی چیرۆكی كوردی دەدوێم . كاتێك چیرۆك ناتوانێ سەردەم و ڕۆژگاری خۆی بناسێ و گرفتەكانی ڕۆژگاری خۆی زەق ناكاتەوە دەبێ داوای كام تاموبۆنی لێبكەین . من پێموایە چیرۆكنوسانی كورد چ لە ڕابردوودا و چ لە ئیستاش دا ئەو ئەزموونەیان پەیدا نەكردبێ ئەدەبێكی ئینسانی قووڵ بەرهەم بهێنن . كام چیرۆكی كوردی هەیە ناوی نوسەری پێوە نەبێت بناسرێتەوە .

تاموبۆن كاتێك دەخوڵقێت چیرۆكنوسان گرفتی كۆمەڵگاكانی خۆیانیان كردبێتە خەمی گەورەی خۆیان . كەسانێك دێن و كۆمەڵێك چیرۆك دەنوسن و دەڕۆن، لەگەڵ دور كەوتنەوەیان لەبیر دەچنەوە . بڕوا دەكەم چیرۆكنوسێكمان نەبێ بتوانین بە نوێنەری ئەدەبی كوردی ڕەوانەی دونیای دەرەوەی بكەین . كەسانێك لە دەرەوە بەچاوی گەلێكی ستەم دیدە لێمان دەڕوانن و كاتێكیش لە نوسین و كارەكانمان دەڕوانن تەنیا وەكو بەزەییەك دەست دەهێنن بەسەرمانا و هاوخەمیمان دەنوێنن . دەنا بێجگە لە مەموزینی خانی بڕواناكەم چیرۆكێك یان كۆمەڵە چیرۆكێكی كوردی شك بەرین بۆی بكرێ دوور لە چاوی بەزەیی بە كێشە ڕەواكەماندا، لەسەر پێی خۆی ڕابوەستێت . تۆ تەماشای

چیرۆکەکانی چێخەف بکە، پڕە لە تاموبۆنی خەمگینییەکانی ئینسانی روسی .

هەر ئەو تاموبۆیەش ئەو هێزەی داوەتێ بپەڕێتەوە بۆ دونیای دەرەوە و خەمگینییەکانی سەرجەم ئینسان لە نێو کۆمەڵگا جیاوازەکان دا بلاوێنێتەوە. چیرۆکی پیرەمێرد و زەریای هەمەنگوای، خەمگینی پیرەمێردێکی ڕاوچی دەکاتە خەمگینییەکی ئەوەندە دیار و گەورە کە تۆیەکی کوردیش بێت ناکرێ هاوسۆزی لەبەرانبەر نەنوێنیت . کاتێك چیرۆك گرفت و خەمگینی ئینسانەکانی خۆی هەڵنەگرێت نەك تاموبۆیێك و هێزێك پەیداناکات بەڵکو لەگەڵ نوسینیا لە گوند و شارەکەی خۆشی ناڕواتە دەرەوە و هێزی مانەوەشی لەناو سنور و زەمینەی خۆشی دا بەرەو داهاتوو نابێ.

نوسەرو وەرگێڕ: کەریم پەرەنگ

پ/ زۆرجار باس لەوە دەکرێت نووسینی چیرۆك مەشقە بۆ نووسینی ڕۆمان، یان پشووە لە نێوان نووسینی ڕۆمانێك و ڕۆمانێکی تردا، تا چەند ئەم بۆچوونە ڕاستە، ئایا ئەوەی چیرۆك دەنوسێت دەتوانێت ڕۆمانیش بنووسێت، یان بە پێچەوانەوە؟

کەریم پەرەنگ/ چیرۆك و ڕۆمان گێڕانەوەن، زۆر ڕەگەزی هاوبەشیان هەیە بە یەکیانەوە دەبەستێت و زۆر ڕەگەزی دیکە لە یەکیان جودا دەکاتەوە. لە چەند شوێنێك بیستوومە و خوێندوومەتەوە کە مەرجی ڕۆمانووسین چیرۆکنووسییە. ئەمە بیرکردنەوەیەکی زۆر سەربازییانەیە، دەیانەوێ بڵێن، ئەگەر تۆ جێگری ئەفسەر نەبوویی ناتوانیت ببیتە ئەفسەر. یان ئەگەر لە بنکەیەکی سەربازیدا مەشقت نەکردبێت ناتوانیت لە شەڕدا بەشدار بیت یان بیرکردنەوەیەکی پەروەردەییە، دەیانەوێت بەم قسەیە بڵێن، ئەگەر تۆ خوێندنی بنەڕەتیت تەواو نەکردبێت، ناتوانی بچیتە دواناوەندی. لە بەر ئەوەی ئێمە ڕەخنەگرمان کەمە، زۆر لەو ڕەخنەگرە کەمانەش کەم ئەزموونن و زمانی گەلانی دەوروبەرمان و زمانی جیهانیی نازانن، کە سوود لە ئەزموونی ڕەخنەگرەکانیان وەرگرن، واتە هەر بە زگماك ڕەخنەگرن، وا هەست دەکەن ناچارن هەندێ پێوەر بۆ خوێندنەوەی ئەدەب دابهێنن، کە لە ڕاستیدا هەندێ جار بە نوکتە دەچن، بەڵام کۆمەڵێ خەڵك هەمان ئەو ڕستانە ئەوەندە دەڵێنەوە بە تێپەڕینی کات لە ئەدەبی ئێمە ئەو جۆرە قسەهەڵدانانە دەبنە جۆرە نۆرمێك بۆ هەڵسەنگاندنی ئەدەب.

بەوەی باشە کە لە ئەدەبی ئێمەدا نۆقلێت کەم نووسراوە و زۆر جێگەی

خۆی نەگرتووە، یان هەندێ نووسەر نوڤلێت بە ژانرێکی بەرز نازانن، ئەگەر نۆڤلێتیش بنووسن هەر بە ڕۆمان ناوزەدی دەکەن، ئەگینا هەندێ ڕەخنەگر داوایان لە نووسەران دەکرد لە پێشدا کورتەچیرۆك، ئەمجا چیرۆك، ئەمجا نۆڤلێت و ئەمجا خۆیان لە قەرەی ڕۆمان بدەن و بینووسن، واتە ژانرەکانی پێش ڕۆمان وەکو پراوە و ڕاهاتن بۆ فێربوونی نووسینی ڕۆمان سەیر دەکرێن، نەك وەکو داهێنانی سەربەخۆ. ئەم قسەفڕێدانانە نەك تەنیا لە بواری ڕۆماننووسین، بەڵکو لە بوارەکانی دیکەشدا بووەتە باو، ئەگەر وەرگێڕێك توانای بە سەر وەرگێڕانی دەقێکدا نەشکێت و کوردییەکەی دەستکاریی بکات و زمانێکی شاعیرانە و "پاراو"ی پێ بدات، ئیتر ڕەخنەگرەکانمان بە وەرگێڕانێکی باش ناوزەدی دەکەن، زۆر دەق هەن بە زمانە ئەسڵەکەش بە زمانێکی شاعیرانە نەنووسراون، بەڵام ئەگەر زمانی وەرگێڕانە کوردییەکەی شاعیرانە بوو ئیتر بە وەرگێڕانێکی باشی لە قەڵەم دەدەن، لە ڕاستیدا لە کاتێکدا دەتوانین بە وەرگێڕانێك بڵێین وەرگێڕانێکی باش کە هەتا دەکرێت دەقە وەرگێڕدراوەکە لە دەقە ئەسڵییەکەوە نزیك بێت و هەڵسەنگێنەریش هەردوو زمانەکە بە باشی بزانێت و دێڕ بە دێڕ و وشە بە وشەی دەقەکان بەراورد بکات ئەمجا حوکمی ئەوە بدات ئەو دەقە باش یان خراپ وەرگێڕدراوە. ئێمە لە ژیانی ڕۆژانەماندا تەکنیکی گێڕانەوەی جیاواز دەبینین، مرۆڤی وا هەیە بە چەند ڕستەیەك ڕووداوێکی گەورە دەگێڕێتەوە، مرۆڤی وا هەیە ڕووداوێکی بچووك بە تێروتەسەلیی و سەرومۆیی دەگێڕێتەوە و زۆر شتی دیکەشی بۆ زیاد دەکات، بەوەی فۆکوسی گێڕانەوەکە تەنیا لە کرۆکی ڕووداوەکەدا چڕ ناکاتەوە، بەڵکو وەسفی دەوروبەر و کەش و جل و بەرگ و سیما و جووڵەی کارەکتەرەکان دەکات.

من ناتوانم بانگەشەی ئەوە بکەم کە چیرۆك و ڕۆمان دوو ژانری جیاوازن، لە کۆتاییدا چیرۆك و ڕۆمان گێڕانەوەن، بەڵام چیرۆك کورتە، چڕە، هەر لە بەر ئەوە زمانەکەشی چڕە، بواری بەتاڵیی و لادان نادات. بەڵام ڕۆمان درێژە، دەرفەت بۆ ڕۆماننووس دەڕەخسێ گەمە بە زمان بکات، لە خەتە سەرەکییەکە لابدات، ڕوونکردنەوە بدات، زمانێکی شیعریی یان زمانی ڕۆژانە بەکار بهێنێت، تەکنیکی جیاواز بەکار بهێنێت، بۆ نموونە ڕۆماننووس دەتوانێت ڕۆمانێکی مێژوویی بنووسێت، بەڵام ئەمە لە چیرۆکدا کەمتر شیاوە. ئەگەر چیرۆکنووسین پێوەر بێت بۆ فێربوونی نووسینی ڕۆمان ئەوا دەبێ بڵێی، ئەلیس مۆنرۆ لە ساڵی ١٩٥٠ەوە، واتە ٥٧ ساڵە چیرۆك دەنووسێ هەتا ئێستا فێری ڕۆماننووسین نەبووە، یان دەبێ بڵێین خۆرخێ لویس بۆرخەس بە درێژایی ژیانی مەشقی چیرۆکنووسیی کرد و فێری نووسینی ڕۆمان

نەبوو. یان هەموو ئەو ڕۆماننووسانەی هەرگیز لە ژیانیاندا چیرۆکیان نەنووسیوە ڕۆمانەکانیان خراپن، لە بەر ئەوەی پێشووتر باش بە چیرۆك مەشقیان نەکردووە، ڕەنگە ئومبیرتۆ ئیکۆ زەقترین نموونە بێت کە حەوت ڕۆمانی نووسیوە و ئەوەندەی من ئاگادار بم تاقە چیرۆکێکی نەنووسیوە. هاینریش بۆڵ دەڵێ: “زۆر حەز دەکەم جارێکی دیکە کورتەچیرۆك بکەمە ‹چەق›. بەڵام کاتێ هەوڵ دەدەم ئەمە بکەم، هەمیشە دەرگیری نموونەکانی چنین دەبم.”لە بەر ئەوەی ڕووبەری چیرۆك زۆر بچووکە، زۆر جار ڕووداوەکەش کورتە، ئەمە بۆ کاراکتەرەکانی چیرۆکیش ڕاستە کە دەبێ لە تەنیا کەسێك یان ژمارەیەکی زۆر کەمی کاراکتەر پێك دێت، چیرۆك فۆکوسی دەخاتە سەر ڕووداوی کاراکتەرێك و ڕووبەڕووبوونەوەی دەوروبەری.

ڕایەڵەی گێڕانەوەش بەرفراوان نییە و ئاڵۆز نییە، بەڵکو لە لای شتە جەوهەرییەکان دەمێنێتەوە. ئێمە بە هەڵەدا دەچین ئەگەر بەرنامەڕێژیمان بۆ ڕۆمان نەکردبێت و ڕۆمان بە چیرۆکێکی درێژکراوە تێ بگەین. لە بەر ئەوەی بە داخەوە ڕۆژ بە ڕۆژ خوێنەری چیرۆك لە ئەدەبی ئێمەدا کەم دەبێتەوە، ئێستا زۆر چیرۆکنووس ڕوویان لە ڕۆماننووسین کردووە، بەڵام ئەگەر وەکو چیرۆکنووس جێدەستیان دیار بووبێت و جیگەیەکی شایانیان لە ئەدەبی ئێمەدا گرتبێت و توانایان بە سەر ئەم ژانرەدا شکابێت، خوێنەری وریا هەست دەکات هەندێ لەم ڕۆمانانە چیرۆکی بە زۆر درێژکراوەن. واتە مادام چیرۆکنووسێکی باش بوو دەبێ ڕۆماننووسێکی باشیش بێت، تووشی هەڵەیەکی گەورە دەبین گەر لە بڕوایەدا بین گێڕانەوە وەکو پلەی سەربازیی وایە و دەبێ بە بچووك دەست پێ بکەین و بەرەبەرە پلە و پایەمان بەرزتر ببێتەوە، واتە چیرۆك وەکو پەیژەیەك سەیر بکەین کە بە سەریدا بەرەو بەرزتر واتە ڕۆمان سەردەکەوین.

من لەو بڕوایەدام شاعیر هەیە، وەکو شێرکۆ بێکەس، بە شیعر گوزارشتی لە هەستی دەکرد و پێویستی بەوە نەبوو شیعر وەکو مەشق بۆ نووسینی ژانرێکی دیکە سەیر بکات، چیرۆکنووس هەیە، بە تەکنیکی چیرۆك گوزارشت لە خۆی دەکات و پێویستی بەوە نییە چیرۆك وەکو مەشق بۆ نووسینی تەکنیکێکی دیکە سەیر بکات، من نە وەکو مەشق لە چیرۆك دەڕوانم، چونکە چیرۆکی ڕاستەقینە و جیدی هیلاکییەکی زۆری دەوێت، نە وەکو پێکەرەوەی کاتی حەسانەوەی نێوان ڕۆمانێك و ڕۆمانێکی دیکەی دەبینم، چونکە داواکارییەکانی نووسینی چیرۆکێکی باش لە داواکارییەکانی نووسینی ڕۆمان قورسترن. چڕکردنەوەی توانا بۆ نووسینی چیرۆك لە هەوڵدان بۆ نووسینی ڕۆمان کەمتر نییە، چیرۆکنووس دەبێت لە چەند لاپەڕەیەکدا ڕووداوێك، کارەکتەرێك یان

چەند کاراکتەرێك، زمان، گۆڕانەوە خەست بکاتەوە، لێرەدا مەبەستم لە چیرۆکی مینیماڵ نییە، چونکە من چیرۆکی مینیماڵ نە بە چیرۆك دەزانم، نە دەیخوێنمەوە. بەڵام ناکرێ ڕۆمانێکی ۲۰۰-۳۰۰ لاپەڕەیی بەو زمانە چڕە بنووسرێت، کارەکتەر کەم بکرێتەوە، ڕووداو بۆ ئاستێکی بچووك سنووردار بکرێت، ڕۆمان زۆر جار بەتاڵیی تێ دەکەوێت، کرۆنۆلۆژیای ڕووداوەکان دەگۆڕێن، ئەمە بەو مانایە نییە کە چیرۆکنووس ناتوانێت هاوکات ڕۆماننووسیش بێت یان بە پێچەوانەوە، بەهای ئیستاتیکی چیرۆکەکانی ئێرنست هێمەنگوەی، ئیتالۆ کالڤینۆ، هاینریش بوێل، تۆماس مان لە ڕۆمانەکانیان کەمتر نین. بەڵام ئێمە ناتوانین بانگەشەی هەمان بەهای ئیستاتیکی بۆ چیرۆکەکانی فرانتس کافکا یان جەیمس جۆیس بکەین، ڕەنگە ئەگەر کافکا هەزار چیرۆکی تریشی بنووسیایە و ڕۆمانەکانی (وەرگۆڕان)، (قەڵا)، (ئەمەریکا)، (بڕیاری دادگا)ی نەنووسیبایە ئێستا ئێمە نەمان ناسیبایە، یان جەیمس جۆیس جگە لە پانزە چیرۆکەکەی دەیان چیرۆکی تری بنووسیبایە و ڕۆمانەکانی (ئۆلەسیس)، (وێنەی هونەرمەند لە تافی لاویدا)، (دەبلینییەکان) یان (فینگەنس وەیك)ی نەنووسیبایە ئێستا لە لای ئێمە ناوێکی نائاشنا دەبوو.

چیرۆکنووس: سیامەند هادی

ئەوکاتەی دەڵێین سیمایەکی دیاری چیرۆکی پێش ڕاپەڕین، خستنەڕووی بابەتی گشتی بوون و بەنێو ڕوانین و ئەندێشەی تاکدا ڕۆنەچوون، مەبەست لەو تایپە دیارەیە کە زۆربەی چیرۆکنووسان ئیشیان لەسەر کردووە، چونکە چیرۆکنووسیش هەیە دەکەوێتە دەرەوەی ئەو ڕوانینەوە.

سیامەند هادی/ سەرەتا دەمەوێت ئەوە بڵێم کە ئەو گوتارە دەستەجەمعییەی وەك سیمایەك بەو دەقانەوە دیارە، بەوەی خۆیان خستووەتە جێگەی هەموان و لەبری گشت دەنگیان هەڵبڕیوە، بە هیچ شێوەیەك پەیوەندی بە هەڵبژاردنی بابەتەوە نییە. ئەوە گرنگ نییە تۆ لە چ بابەتێك دەدوێیت، بەڵکو گرنگ چۆنێتی خستنەڕووی بابەتەکەیە، کە تا چەند ڕوانینێکی تایبەتی و خودی بە بابەتەکە دەبەخشیت. ئەگەر ئێمە هەلومەجی قۆناغی دەقەکانیش لەبەرچاو بگرین، کە وەڵامدەرەوەی ڕەوشی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابووری و کولتووری سەردەمێکی دیاریکراوە، پێویستە ئەوە بزانین هیچ سەردەمێك بەتاڵ نییە لەو هەلومەجانە، لەگەڵ بوونی هەندێك جیاوازیدا لە قۆناغێکەوە بۆ قۆناغێکی تر. بێگومان نووسەران لە هەموو سوردەمێکدا بە ئەرکی خۆیان زانیوە، کە لەبری هەموان دەنگ هەڵبڕن

و بەرگری لەو بەهایانە بکەن کە سیمای مرۆڤبوون و هاووڵاتیبوون دەبەخشنە ئێمە، کە بە قەولی (ئەلبێر کامۆ) ژیان بێ بوونی ئەو بەهایانە هیچ مانایەکی نابێت. لەوێوە دەکەونە دژایەتی کۆمەڵێك دیاردە کە دەبنە مەترسی بۆ سەر ئەو بەهایانە. لە هەموو سەردەمێکدا هەمیشە چەند شتێك هەن بۆ نووسەران کە بەرگرییان لێ بکەن، لەبەرئەوە ناتوانین گرفتەکە بۆ هەڵبژاردنی بابەتی نووسین بگەڕێنینەوە، بەڵکو ئەوەی گرنگە قسەکردنە لەسەر خستنەڕووی هونەریانەی بابەتەکە. بابەتی زۆربەی ئەو چیرۆکانەی لەبارەیانەوە دەدوێین، لە دەوری خۆشەویستی و هەژاری و دەربەگایەتی و دابونەریتی کۆنخواز و ستەمکاری سوڕاونەتەوە. ئەگەر بۆ هەر یەك لەو بابەتانە لە چیرۆکی جیهانیدا بگەڕێین، ئەوا چەندین نموونەی دەدۆزینەوە لەسەر ئەو بابەتانە نووسراون و تا ئێستاش ئێمە پێیان سەرسامین. کەواتە گرفتەکە لە بابەتدا نییە، بەڵکو گرفتەکە بۆ چەند لایەنێکی تر دەگەڕێتەوە، کە لێرەدا هەوڵ دەدەم زۆر بە کورتی ئاماژەیان پێ بدەم.

١- بە شێوەیەك تەماشای زمان کراوە، وەك ئەوەی بە تەنها ئامرازێك بێت بۆ گوزارشتکردن، لە کاتێکدا زمان بوونێکی سەربەخۆی هەیە و هەڵگری چەندین مانا و دەلالەت و ئاماژەیە.

٢- زۆرجار بە شێوەیەکی ئاسایی بابەتی چیرۆکەکە باس کراوە و هیچ گرنگییەکی بەرچاو بە تەکنیك نەدراوە، ئەوەش وای کردووە دەقەکان گێڕانەوەیەکی تەقلیدییان هەبێت.

٣- زۆربەی دەقەکان خاوەنی گرێچنێکی ئەرستۆیی بوون (سەرەتا و لوتکە و کۆتایی)، ئەوەش لە دووبارەبوونەوەی بەردەوامدا خوێنەر بێزار دەکەن.

٤- زۆربەی چیرۆکنووسانی کورد ئێستاشی لەگەڵدا بێت، ناتوانن لە خستنەڕووی بابەت و کەسێتییەکاندا بێلایەن بن، بەردەوام لەسەر هێڵێکی ئایدیۆلۆژی بابەتەکان بەڕێوەدەبەن و کەسێتییەکانیش لەژێر ڕکێفی خۆیاندا ئاڕاستە دەکەن.

٥- لە خوێندنەوەی زۆربەی ئەو چیرۆکانەدا، بێ ئەوەی خۆمان ماندوو بکەین و بیربکەینەوە، بە ئاسانی هەموو مەدلول و مەبەستی دەقەکان دەگاتە ئێمە، چونکە لەنێو دەقەکاندا هەموو شتەکان بە شێوەیەکی زۆر ڕاستەوخۆ ڕوون کراونەتەوە و پێویست بە گەڕان و ڕاڤەکردن ناکات.

٦- لەو جۆرە دەقانەدا نووسەر خاوەنی پەیامە، هەربۆیە ئەو پەیامە لە ڕێگەی بابەتێکەوە دەکرێتە سەنتەر و هەموو لایەنەکانی تری دەق لە خزمەتی ئەو پەیامەدا دەسوڕێنەوە.

٧- چیرۆکنووسانی ئێمە لەژێر کاریگەریی شەپۆلێکی ئایدیۆلۆژیدا زیاتر گرنگییان بە ناوەرۆکی دەق دەدا و تەکنیك و فۆرمی چیرۆکیان تا ڕادەیەکی زۆر فەرامۆش کردبوو، ئەوەش وای کردبوو چیرۆکەکان شێوەیەکی حیکایەتئامێز وەربگرن.

٨- زۆرێك لەو چیرۆکنووسانە هەوڵیان داوە بەپێی خواست و داواکاری جەماوەری ئەو سەردەمە بنووسن، بەو واتایەی ببنە جێگەی ڕەزامەندیی زۆرینەی خوێنەران و ئەوەی ئەوان دەیانەوێت، ئەمان دەریببڕن.

٩- ئەو نەوەیە مامەڵەیەکی ڕاستەخۆیان لەگەڵ واقیعدا کردووە و هەوڵیان داوە واقیع وەك ئەوەی کە هەیە بگوێزنەوە بۆ نێو دەق.

١٠- زۆر بە کەمی ئەندێشە و کێشە تایبەتییەکانی تاك کراونەتە بابەت، بەڵکو زیاتر ئیش لەسەر ئەو کێشانە کراوە کە دەکەونە دەرەوەی تاك.
جگە لەم خاڵانە، چەند وردەکارییەکی تریش هەن کە ئەو شێوە سیمایەیان بە دەقەکانی ئەو نەوەیە بەخشیوە، بەڵام سەرەڕای ئەوەش چەند چیرۆکنووسێك یان چەند دەقێك هەن کە لە چوارچێوەی ئەو سیمایە دەچنە دەرەوە.

چیرۆکنووسانی پاش ڕاپەڕین بە حوکمی ئەو فەزا جیاوازەی هاتە کایەوە، زیاتر بە ڕووی ئەدەبی خۆرئاوادا کرانەوە و توانییان لە دەقەکانیاندا گۆڕانکاری بەسەر ئەو خاڵانەدا بهێنن کە وەك سیمایەك بۆ نەوەی پێشتر ئاماژەمان پێدان، بەڵام دیسان هەندێك وردەکاریی دیکە سەریانهەڵدا کە چەند ئیشکالیەتێکی لەنێو دەقەکانی ئەوانیشدا دروست کردووە. ڕاستە ئەوان زیاتر گرنگییان بە ڕوانینە تایبەتییەکانی تاك دا و گەڕانەوە بۆ کێشە تایبەتییەکانی تاك، بەڵام ئەو کارە وەك کاردانەوەیەك و وەڵامدانەوەیەکی پێشتر ئەنجام دراوە، ئەوەش وای کردووە هەندێك کێشەی دیکە بۆ دەقەکان دروست بکەن، کە جێگەی لەسەروەستانە. زۆرجار ئەم نەوەیە ئەوەندە بە چڕی گەڕاوەتەوە بۆ تاك، بە تەواوی فەزای دەرەوەی فەرامۆش کردووە و چیرۆکەکە لە ڕووی ڕوانینەوە مەودایەکی زۆر تەسکی وەرگرتووە و زیاتر ڕۆچوون بووە بە دەوری ئەندێشەکانی تاکدا، بۆ ئەوەی پەیوەندی بە دەوروبەرەوە هەبێت. ئەگەر تەماشای هەموو ئەو بابەت و

تەکنیکانە بکەین کە چیرۆکنووسی ئێمە پێیان نووسیوە، لە چیرۆکی جیهانیدا گەلێك چیرۆکی داهێنەرانەیان پێ نووسراوە، بەڵام زۆرجار لای ئێمە کێشەی درووست کردووە، ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆ چۆنێتی مامەڵەکردنی ئێمە لەگەڵ ئەو لایەنانەدا. لە کاردانەوەی ئەو زمانە سادە و ئاساییەی چیرۆکی نەوەی پێش ڕاپەڕیندا، لای هەندێك لە چیرۆکنووسانی پاش ڕاپەڕین هەوڵ دراوە زمانێکی شیعری و تا ڕادەیەکیش ئاڵۆز بەکار بهێنرێت، کە ئەوەش گەلێك جار زیانی بە دەقەکان گەیاندووە. کاتێك زمانێکی شیعری بە شێوەیەکی وەسفئامێز وێنای ڕوانینەکانی ڕاوی یان کاراکتەرێك دەکات، کات دەوەستێت و مەودای جوڵەش زۆر تەسك دەبێتەوە، هەربۆیە لەو حاڵەتەدا دەق لە پەخشانێکی ئەندێشەئامێز نزیك دەکاتەوە، کاریگەریی ئەو جۆرە دەقانە ئێستا بە چیرۆکی نەوەی نوێوە دەبینرێت. لە کاردانەوەی ئەو شێوە سادە و ئاساییەی لە خستنەڕووی بابەتی زۆرێك لە دەقەکانی پێش ڕاپەڕیندا دەبینرێن، هەندێك لە چیرۆکنووسانی پاش ڕاپەڕین بە شێوەیەکی ئەوەندە ئاڵۆز بابەتەکانیان دەخستەڕوو، کە خۆشیان نەیاندەزانی چۆن کۆتایی پێبهێنن. دیارە دواتر خۆشیان هەستیان بەوە کرد، هەربۆیە گۆڕانکارییان بەسەر چۆنێتی خستنەڕووی بابەتەکانیاندا هێنا.

سەرەڕای ئەو وردەکاریانەی وەك گرفت لە چیرۆکی پاش ڕاپەڕیندا دەبینرێن، بەڵام ئەمە ناکاتە ئەوەی کە ئەو نەوەیە گۆڕأنکارییان لە دەقدا نەخوڵقاندبێت. چیرۆکنووسانی پاش ڕأپەڕین بەشێوەیەکی جیاواز مامەڵەیان لەگەڵ زمان و بابەت و گێڕانەوە و کاراکتەر و وردەکارییە هونەرییەکانی تری دەقدا کرد و چەند تەکنیکێکی چیرۆکیان تاقیکردەوە، کە ئەوانەش چیرۆکی کوردییان لە قۆناغێکەوە بۆ قۆناغێکی تر گوێزایەوە. ئەو شێوە گوتارە دەستەجەمعییەی لای زۆرێك لە چیرۆکنووسانی پێش ڕاپەڕین دەبینرێت، کە دەیانویست وەك دەنگی هەموان خۆیان نمایش بکەن و پەسەندکراوی زۆرینە بن لە ڕووی گوتارەوە، بە تەواوی لای نەوەی پاش ڕاپەڕین کاڵ بووەوە و دەقی نوێ زیاتر بەنێو ڕوانین و دونیابینی تاکدا شۆڕبووەوە. لێرەشەوە چیرۆکی ئەم نەوەیە خۆی لە کۆمەڵێك ڕووداوی دەوروبەر و گشتی قوتار کرد و سەرقاڵ بوو بە ڕوانین و ئەندێشەی تاکەوە، بۆ ئەوەی دەنگی تایبەتی و دونابینی تایبەتی خۆی نمایش بکات. لەگەڵ ئەوەشدا وەك چۆن هەندێك گرفت لە چیرۆکی زۆرێك لە نەوەی پێشوودا هەست پێ دەکەین، بە هەمان شێوە دەقەکانی ئەم نەوەیەش هەڵگری کۆمەڵێك گرفتن. لەبەر ئەوەی باسەکە لەسەر گێڕانەوەیە بۆ تاك، بە تەنها لەسەر ئەو لایەنە دەوەستین، تا بزانین ئەو شێوە ئیشکردنە چ جۆرە

ئەنجامێکی لێ کەوتەوە. زۆرێك لە چیرۆکنووسانی ئەم نەوەیە لە کاردانەوەی ئەو ڕاستەوخۆییەی پێشوودا لە لایەك و خەونی بەجیهانیکردنی دەقەکانیان لە لایەکی ترەوە، هەوڵیاندا هەموو ئەو تایبەتمەندیيانەی لە کولتوور و لۆکاڵیبوون نزیکیان دەخاتەوە، خۆیانی لێ بەدوور بگرن، بەوەش دەقەکانیان لە هەموو تایبەتمەندییەکی کولتووری و لۆکاڵی داماڵرا. ئەو شێوە ڕوانینە تا ئێستاش درێژ بووەتەوە و کاریگەرییەکەی بەتەواوی بەسەر دەقی زۆرێك لە چیرۆکنووسانەوە دەبینرێت. ئەگەر چیرۆك و ڕۆمانی زۆرێك لەو نەوەیە بخوێنینەوە، دەبینین ناوی کەسێتییان تێدا نییە و ئەگەر هەشبێت دوورن لەو ناوانەی ئێمە هەمانە، ناوی ناوچە و شار و هیچ شتێکی ئەوتۆیان تێدا نییە کە ئێمە بتوانین بیبەستینەوە بە ئێرەوە.

ڕاستە هەندێك لەو دەقانە لە ڕووی هونەری و بابەتەوە چیرۆکی سەرنجڕاکێش و بێ گرفتن، بەڵام زۆر جار وەك دەقێکی هەڵواسراو دەردەکەون و دوور دەکەونەوە لە هەموو تایبەتمەندییەکانی ئێمە. هەموو ئەوە دەزانین کە نووسەران خەونی تێپەڕاندنی هەموو سنوورەکانیان هەیە و دەیانەوێت بۆ هەموو جیهان بنووسن، بەڵام خۆ بەجیهانیبوونی دەقێك ناکاتە بەتاڵکردنەوەی لە هەموو تایبەتمەندییەکانی دەوروبەری ئەو نووسەری دەقەکەی تێدا نووسیوە. ئێمە پەروەردەی کولتوورێکین و بەنێو چەند ڕووداوێکدا گوزەرمان کردووە، کە هەڵگری چەندین گرفت و جوانی و ناشیرینی و دژیەك و وێنەی جۆراوجۆرن، هەرچییەك بکەین ناتوانین زیهنی خۆمان لەوانە بەتاڵ بکەینەوە و لە دەرەوەی ئەو فەزایە دەق بەرهەم بهێنین.
لە ناوەڕاستی نەوەدەکاندا بوو جارێك چاوپێکەوتنێکی (تاهیر بن جەللون)م خوێندەوە، لە وەڵامی پرسیارێکدا وتبووی (جیهانیبوونی دەقێك لە لۆکاڵیبوونیەوەیەتی)، ئەو کاتە زۆر بە لامەوە سەیر بوو نووسەرێك بەو شێوەیە بیر بکاتەوە، بەڵام دواتر ڕاستیی ئەو قسەیەم بۆ دەرکەوت. هەموو نووسەرانی دونیا ئیش لەسەر ڕووداو و کارەسات و شوێن و ناوی تایەتی خۆیان دەکەن و هیچ گرفتێکیان بۆ خوێنەران دروست نەکردووە، ئیتر نازانم بۆ ئێمە بەو شێوەیە دووردەکەوینە و لەو تایبەتمەندیانەی خۆمان دەترسین؟ لێرەشەوە دەردەکەوێت کە ئەوە گرفت نییە تۆ چ بابەت و ڕووداو و شوێن و کاتێك هەڵدەبژێریت بۆ نووسینی دەقێك، بەڵکو ئەوەی گرنگە ئەوەیە چۆن ئەو دەقە دەگێڕیتەوە و بە چ شێوەیەك مامەڵە لەگەڵ لایەنە هونەرییەکانی دەقدا دەکەیت. هەندێکجار دەبینین کارەسات و ڕووداوی گەورە کراوەتە بابەتی دەقێك و نەشیتوانیوە ببێتە دەقێکی سەرنجڕاکێش، لە کاتێکدا

لەسەر بابەت و ڕووداوی ئاسایی و بچووك، دەقی زۆر باڵا و داهێنەوانە نووسراوە. هەموو ئەوانە دەکەوێتە سەر باکگراوندی ڕۆشنبیری نووسەر و توانا و سەلیقەی لە گێڕانەوە و چۆنێتی مامەڵەکردنی لەگەڵ دەقدا، کە تا چەند دەتوانێت دەقێکی هونەریانە بخوڵقێنێت. ئەوە بابەت نییە گرفت بۆ دەق دروست دەکات، بەڵکو ئەوەی گرنگە چۆنێتی گێڕانەوە و خستنەڕووی دەقەکەیە لە ڕووی هونەرییەوە.

پ/ کە باس لە قۆناغەکانی چیرۆکی کوردی دەکەین، بەسەر دوو قۆناغدا دابەش دەکرێت (حیکایەت وبەسەرهاتی لادێ، لە چیرۆك و گێڕانەوەی شار) زۆر جار چیرۆکی (چای شیرینی حسێن عارف)یش بە سەرەتای چیرۆکی شاریانەی کوردی دادەنرێت.
عەبدوڵا تاهیر: مەرج نییە ئەم قۆناغبەندییە وەك یاسای لێبێت، هەموو دنیای چیرۆکی کوردیی پێ بخوێنرێتەوە، یا بۆ هەموو سەردەمێك وهەموو ئەزموونێك بلوێت. دوای ڕاپەڕین وتا ئێستا گۆڕانکاریی زۆر بەسەر هونەری گێڕانەوەی کوردیدا هاتووە، دەکرێت لە چەندین دەروازەی ترەوە بۆ خوێندنەوەی چیرۆکی کوردی بچین. لە ڕۆمانی تورکیدا دوانەی لادێ و شار ئەبینرێت و لە لێکۆڵینەوەیشدا بەرچاو ئەکەوێت، بەڕاستیش ئەزموونی ڕۆمانی شار و ڕۆمانی لادێ دەخوێنینەوە، لەم نێوانەدا ڕۆمانی وا ئەبینیت هەردووی لەخۆ گرتووە، بەتایبەت ئەوانەی کە باسی هیجرەت لە گوندەوە بۆ شار دەکەن، لەم چەشنەدا ڕۆمانوس ناچارئەبێت باسی ڕابردوو و ئێستای کەسەکانی ڕۆمانەکە بکات، واتە ڕابردووی لە گوندا وئێستا و ئایندەی لە شاردا، لە یادمان نەچێت تورکیا شاری هەیە، بە هەموو مانای شار، کە کەسەکان تووشی نامۆیی ودلەڕاوکێ دەکات. لاموایە لێکۆڵەری کورد لەم ڕووەوە پەنایشی بۆ ڕەخنەی تورکی وعەرەبی بردووە، هەندێك جار دابەزاندنی بۆچوونی ڕەخنەیی ئەوانی دی بە وریاییەوە نەبێت، بە هەندێك زیادەڕۆییدا ئەمانبات، بەتایبەت کە دێین و بۆ زەمینەیەکی جیاواز ئەیانگوێزینەوە. ئەم قۆناغبەندییە هەندێك ڕاستیی تێدایە، خۆ دەکرێت چەندین خەسڵەتی تر هەن، چیرۆکی کوردییان پێ بخوێنرێتەوە.

پ 9/ بۆچی زۆربەی نووسەرانی ئێمە بەشیعر دەستپێدەکەن و دواتر پەل بۆ نووسینی ڕۆمان دەبەن و چیرۆکنووس لەو نێوندەدا زۆر کەمە،
عەبدوڵا تاهیر: وای بۆ ناچم هەموو شاعیران و نووسەرانی ئێمە وازیان لە چیرۆك وشیعر ونووسینی تر هێنابێت و ڕوویان کردبێتە ڕۆمان، چونکە شاعیران ونووسەرانی ئێمە ئەوەندە زۆرن بەقەد

سوپایەکی ئێجگار گەورە دەبن، گەر بەو گشتگیرییە بوایە ئێستا لە ڕووی چەندایەتیشەوە بوایە ڕۆمانێکی زۆرمان ئەبوو. باوەڕ ناکەم چیرۆکیش ئەوەندە هونەرێکی ئاسان بێت هەروا بە خشکەیی بۆ ڕامکردنی بچین.